

DÜSTÜRÜ'L-MÜLK VEZİRÜ'L-MELİK'TE KULLANILAN ATASÖZLERİ VE ÖZLÜ SÖZLER

Ahmet ALTAY*

Özet

Anonim edebiyat mahsullerinin en tipik örneklerinden birisi olan atasözleri, milletlerin değer yargılarını anlatan sözlerdir. Asırlar boyunca kazanılmış tecrübelerin bir yansıması olan bu sözler o milletin düşünce, özlem, eleştiri, gözlem ve yargılarını içerir. Bu çalışmada Düstürü'l-Mülk Vezîrü'l-Melik'te kullanılan atasözleri ve özlü sözler ele alınmaktadır. Düstürü'l-Mülk Vezîrü'l-Melik, daha sonra Osmanlı ve Türk tarihinin altın dönemi olarak kabul edilecek olan Kanuni Sultan Süleyman döneminde, 1539 yılında yazılmış bir siyasetnâme kitabıdır. Eserde kullanılan atasözleri ve özlü sözler XVI. yüzyıl Osmanlı halk kültürü hakkında ipuçları verecek önemli tarihi ve edebi kaynaklardır. Çalışmamızda Düstürü'l-Mülk Vezîrü'l-Melik'te geçen kıssa ve hikayelerin içerisinde kullanılan atasözleri ve özlü sözler bir araya getirilerek XVI. yüzyıl Osmanlı halk kültürü araştırmalarına küçükte olsa bir katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Düstürü'l-Mülk Vezîrü'l-Melik, Atasözü, Anonim Halk Edebiyatı, Siyasetnâme

THE QUOTES AND PROVERBS IN DÜSTÜRÜ'L-MÜLK AND VEZİRÜ'L-MELİK

Abstract

Proverbs, which is one of the most typical examples of anonymous literature, are the words that express moral values of the nations. These words which are the reflection of the experience acquired over the centuries involve the thought, longing, review, observation, and judgments of that nation. In this study, the quotes and proverbs used in *düstürül mülk vezirüi melik* are discussed. *düstürül mülk vezirüi melik* is a siyasetname written in 1539 in the epoch of Suleyman The Lawmaker which is considered as the golden era of the Ottoman and Turkish history. The quotes and proverbs that used in the work are important historical and literary sources that reflect the traces about Ottoman folk culture in

---

* Kırklareli Üniversitesi Pınarhisar MYO Öğretim Görevlisi E-mail: ahmet.altay@kirkklareli.edu.tr

16 century. This study aims to provide a contribution to the researches on Ottoman folk culture in 16 century by compiling the quotes and proverbs used in the stories and parables that take place in *Dusturul Mulk Veziril Melik*.

Key Words: *Düstûrû'l-Mülk Vezîrû'l-Melik*, Proverb, Anonymous Folk Literature, *Siyasetnâme*

1. GİRİŞ

Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş söz, darbimesel (Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, 1988) olarak tanımlanan atasözleri, atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki tecrübe ve müşahedelerine dayalı düşüncelerini öğüt ve hüküm şeklinde nakleden anonim mahiyette kısa ve özlü sözlerdir. Bu sözler, zamanla çok defa anlamları yerine mecazlı bir mana kazanarak sözlü gelenek içinde nesilden nesile aktarılan ve halk hafızasında yaşayan, halka mal olmuş, kalıplaşmış ifadelerdir (Oy, 1991).

Atasözleri, bir milletin değer yargılarını anlatan sözlerdir. Yüzyıllar boyunca kazanılan yaşam deneyimlerini içeren bu sözler, o milletin düşünce, özlem, eleştiri, gözlem ve yargılarını bildirir. İnsanlara iyiyi, güzeli, doğruyu öğretmek amacıyla uyulacak ilke ve kuralları öğütler. Atasözleri, mantıksal tutarlılığı ve toplumsal geçerliliği nedeniyle yüzyıllarca kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Koşulların değişimiyle bazılarının kullanımı kalkmış bazıları ise biçim ve içerik yönünden bir takım değişikliklere uğramış, yeni koşullara göre şekillenmiştir. Atasözlerinin merkezinde insanlar bulunur. Atasözleri örnek insan tipini oluşturur. Bu tip, toplumda herkesin örnek alacağı tutarlı bir tiptir. Bu sözlerde toplumsal kavramlar ve kurumlar üzerine bilgilere rastlarız. Toplumun dününde, bugününde ve yarınında geçerli olacak yaşam biçimlerini ve ahlâk kurallarını belirleyerek toplum düzenini belirler (Artun, 2004). Bu özelliklerinden dolayı atasözleri bir milletin kültür değerlerini ortaya koyan sosyoloji, pedagoji, ekonomi, felsefe, tarih, psikoloji, ilahiyat, edebiyat, folklor gibi bilim dallarını ilgilendiren ve bu yönden düşünüldüğünde her açıdan inceleme konusu olabilecek milli değerlerdir (Bars, 2008).

Atasözlerinde oyun, alay, şaka gibi güldürücü ve eğlendirici öğeleri kabul etmeyen bir ağırbaşlılık mevcuttur, bu sözler sözlü konuşmadan ayrı düşünülemez. Söz içinde gerektiği zaman söylenir. Bunun yanı sıra söz arasında, düşünceye belirginlik, güç sağlarlar. Düz

konuşmadan bağımsız bir varlığı düşünülemez. Atasözleri bir masal veya hikaye gibi durup dururken, tek başına söylenmez. Söylenmesi için belli bir vesilenin çıkması gereklidir. Bu bakımdan atasözleri konuşmanın içinde, ondan ayrılmaz bir parçadır (Boratav, 1999). Bir başka ifade ile atasözleri, anonim halk edebiyatı verimleri arasında bulunmakla beraber mani, türkü, masal gibi başlı başına bir edebi nevi durumunda değildirler. Çünkü atasözleri konuşmalarda, didaktik şiirlerde ve çeşitli ifade şekillerinde birer küçük söyleyiş halinde kalıp, tek başına bir eser veya parça teşkil etmezler. Ancak günlük dili süslemek, ifadeye canlılık vermek gibi bir vazife görmelerinden dolayı onları bir araya toplayıp ayrı bir nevi gibi incelemek ihtiyacı duyulmuştur. Bir kısım atasözlerinin söyleniş hikâyeleri de vardır. Yalnız bunlardan pek azı günümüze ulaşmış diğerleri zaman içinde unutulup gitmiştir. Atasözleri çok defa ölçülü ve kafiyeli olur. Böylece akılda daha kolay tutulurlar. Ayrıca aliterasyon başta olmak üzere pek çok atasözünde cinas, kinaye, intak, teşbih tezat gibi söz sanatları da bulunur. Mecazın ise başlı başına bir yeri vardır. Atasözleri günlük hayatta sık sık kullanılan bir ifade malzemesidir. Bir konudaki bir görüşü özetlemek, bir durum ve olay karşısındaki bir düşünceyi açıklamak için çok elverişli ve hazır birer malzeme olarak sık sık atasözlerine başvurmak ihtiyacı duyulur (Oy, 1991).

Geçmişten günümüze değin şairler ve yazarlar anlatımlarına güç katmak, duygu ve düşüncelerini daha iyi anlatmak için eserlerinde; halk arasında yaygın olarak kullanılan atasözlerini kullanmışlardır. Klasik dönem yazar ve şairlerimizde bu geleneğe uyararak halk arasında yaygın kullanımı olan atasözleri ve özlü sözleri yapıtlarında kullanarak yaşadığı döneme ışık tutmuşlardır. Kullanılan bu atasözleri eserlere akıcılık ve renk katmıştır.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi olarak isimlendirilen bir dönemde, 1539 yılında yazılmış olan bir siyasetnâme kitabı olan Düstûrû'l-Mülk Vezîrû'l-Melik'te kullanılan atasözleri ve özlü sözler ele alınacaktır.

2. DÜSTÛRÛ'L-MÛLK VEZİRÛ'L-MELİK

Düstûrû'l-Mülk Vezîrû'l-Melik, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü 4959 numarada kayıtlıdır. Cildi ebru kâğıt kaplı çahar guşe bordo deri, sırtı bezle tamir edilmiş mukavva cilt içinde 91 varaktır. 195 X 125 (145 X 90) mm. ebadında, yumuşak krem renkli, az aharlı, orta kalınlıkta bir kâğıda harekeli nesih olarak yazılan Düstûrû'l-Mülk Vezîrû'l-Melik'in ilk sayfası dışında -ilk sayfada 12 satır bulunmaktadır- her sayfasında 17 satır bulunmaktadır. Kırmızı kalemle yazılan başlıklar, ayet-i kerimeler, hadis-i şerifler, nazım

parçaları ve eserde geçen bazı kişi isimlerinin dışında, eserin tamamı tek sütun üzere siyah mürekkeple yazılmıştır. Eserin her sayfası mavi cetveli ve reddadelidir.

Tezhipli bir serlevha içine yazılmış besmele ile başlayan eserin hatimesinden 23 Muharrem 946 (Miladi 10 Haziran 1539) tarihinde İstanbul'da istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Eserde müstensihle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Düstûrü'l-Mülk Vezîrü'l-Melik'in zahriyesinde “Düstûrü'l-Mülk Vezîrü'l-Melik Beray Sultan Süleyman Han Ez-Fakir Fadlullah el-Kadî bi't-Tebriz fi'l-Madî” sözleri yazılıdır. Bu sözlerden eserin Kanuni Sultan Süleyman'a ithafen yazıldığı ve eserin yazarı olduğunu iddia eden kişinin, eski Tebriz kadılarında Kadı Fadlullah olduğu anlaşılmaktadır. Kadı Fadlullah ismi dokuzuncu babın sonunda da geçmektedir. Burada “Malûm oldu ki sâhib-i firaset ol kimesne dirler her söz ki söylenür andan fâidemend ola kadrü'l-imbân münasib hikâyet ile nesayih derc olındı. Ümiddür ki müellif ve mütercim Kadı Fadlullah rızaallah hayr dua ile yad idüb fasâhâti ibaratda âdemi biza-i issine nazar eylemeyüb sözün ruhuna nazar eyleyeler ki **la tenzür ila men gale venzür ila ma gale**¹ dür” sözleriyle Kadı Fadlullah, Düstûrü'l-Mülk Vezîrü'l-Melik'i te'lif ve tercüme yoluyla derleyip topladığını ifade etmektedir.²

Kadı Fadlullah hakkında, Osmanlı dönemiyle ilgili bibliyografik kaynaklarda hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca yazma eser kütüphaneleri kataloglarında ve internet üzerinden Türkiye Yazma Eserleri Toplu Kataloğu'nda yapılan tetkiklerde Kadı Fadlullah'ın başka bir eserine ya da Düstûrü'l-Mülk Vezîrü'l-Melik'in başka bir nüshasına ulaşılamamıştır. Kadı Fadlullah hakkındaki bulunabilen tek ipucu Bursalı Mehmed Tahir'in Siyaset'e Müteallik Âsâr-ı İslâmiye (Deniz, 1999) isimli risalesinde geçmektedir. Bu eserde Halis Efendi Kütüphanesi'nde Kadı Fadlullah Efendi'ye ait Düstûrü'l-Mülk fi Nesâihi'l-Mulûk isimli Türkçe Siyasetnâme eseri bulunduğundan bahsedilmektedir. Ancak dermesinde Halis Efendi Kütüphanesi'nin kitaplarını barındıran İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi kataloglarında Bursalı Mehmed Tahir'in zikrettiği esere rastlanamamıştır.

Kadı Fadlullah'ın hayatıyla ilgili bilgiler Düstûrü'l-Mülk Vezîrü'l-Melik'teki ipuçlarından ibarettir. Eserin zahiresinde ve dokuzuncu babın sonunda ismi geçen Kadı Fadlullah'ın doğduğu yere ve tarihe ait herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak eserin 1539 yılında

---

¹ “Söyleyen Kişiyeye bakma, söylediğine bak.”

² Ancak ifade edildiği gibi eser te'lif ve tercüme yoluyla derlenmemiştir. Büyük ölçüde başka bir eserden intihâl edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Altay, 2011).

yazılmış olmasından hareketle yazar, muhtemelen XV. yüzyılın son çeyreğinde doğmuş olmalıdır. İsminden de anlaşılacağı gibi Kadı Fadlullah ilmiye sınıfına mensuptur, kadıdır. Yine eserin başındaki bilgilerden bir dönem Tebriz’de kadılık yaptığı anlaşılmaktadır.

Düstûrû’l-Mülk Vezîrû’l-Melik, kısa bir mukaddime, on bab ve yine kısa bir hatimeden müteşekkil bir eserdir. Eserin mevzu bölümündeki ilk dokuz bâb, hikâyeye içinde hikâyelerden oluşmaktadır. Bir başka ifade ile bu bâblardaki kıssa ve hikâyeler başka kıssa ve hikâyelere bağlanmıştır. Bu hikâyeye ve kıssaların bir diğer özelliği de Kelile ve Dimne’de olduğu gibi kahramanları genellikle hayvanlardır. Eserin son bölümü olan onuncu bâb da ise ayet ve hadislerin ışığında hükümdarların ömrünü arttırmasının yolları, dost ve düşman ile ilişkilerinin nasıl olması gerektiği anlatılmaktadır.

3. DÜSTÛRÛ’L-MÛLK VEZİRÛ’L-MELİK’TE KULLANILAN ATASÖZLERİ VE ÖZLÜ SÖZLER

Düstûrû’l-Mülk Vezîrû’l-Melik, yazıldığı döneme göre sade ve akıcı bir dil ile yazılmıştır. Ancak yazar, devrin genel temayülüne uygun olarak eserinde Arapça, Farsça kelime ve terkiplere de yer vermiştir. Canlı ve hareketli bir üsluba sahip olan eser, düzgün bir konuşma dilinin yazıya aktarılmasından oluşmuş bir metin özelliği taşımaktadır. Eserin yöntemi peşinden gelecek olan hikâyelerin öğrettiği şeyi özetleyen genel bir ifade ya da siyasi bir özdeyişle, gelenek ve anekdotları sunmaktır. Böylece muhatabını örnekleme yoluyla öğretmeyi amaçlar. Eserin üslubunun canlılığında eser içinde yerli yerinde kullanılan ayet, hadis, nazım parçaları, kelimeler ve özellikle de atasözlerinin payı şüphesiz büyüktür.

Atasözleri ve özlü sözler şairler ve yazarlar tarafından duygu ve düşüncelerin daha açık ve rahat açıklanmasına, az sözle çok şey anlatılmasına ve sanatsal söyleyişe yardımcı olmasından dolayı yazın dünyasında sıkça kullanılmışlardır. Düstûrû’l-Mülk-Vezîrû’l-Melik’te de ortaya atılan bir fikri desteklemek için, anlatımı kuvvetlendirmek için ya da ortaya atılan bir iddiaya delil olarak gösterilmek için atasözleri ve özdeyişlere sıkça başvurulmuştur. Eserin içinde bir kısmı günümüze kadar ulaşmış, bir kısmı da zaman içinde unutulmuş günümüze ulaşmamış atasözleri ve özlü sözler yer almaktadır. Eserde atasözleri ve özlü sözler genellikle “zira”, “nitekim”, “nitekim dimişlerdür” gibi kelime kalıplarının ardından kullanılmışlardır. Düstûrû’l-Mülk Vezîrû’l-Melik’te kullanılan başlıca atasözleri ve özlü sözler şunlardır:

Vilayet beği olmaktan, vilayet saklaması müşgildir. (Kadı Fadlullah, 1539, s, 2)

Nasihati söylemek kolaydır ama tutması zordur. (Kadı Fadlullah, 1539, s, 7)

İnsanlar hükümdarın dini üzerinedir. (Kadı Fadlullah, 1539, s, 13-14)

Sultan değiştiğinde zamanda değişir. (Kadı Fadlullah, 1539, s, 13)

Vali reayası üzerine kötü nazarda olduğu zaman Allah-ü Teala reayanın işlerine noksanlık idhal eder, mahsulüne noksanlık verir. (Kadı Fadlullah, 1539, s, 15)

Cahil ve nadan dostdan akil ve dâna düşman yeğ bilmek gerek ki bilür kişinin düşmanlığı bilmez kişinin dostluğundan yeğdür. (Kadı Fadlullah, 1539, s, 22)

Kim aza şükr ederse çoğu hak eder. (Kadı Fadlullah, 1539, s, 24)

Eşyanın hayırlısı yeni olanı, dostun hayırlısı eski olanıdır. (Kadı Fadlullah, 1539, s, 26)

Dostluk lokma veya hırka için ol(may)a çün lokma ve hırka bulamayalar düşmandan bedter olurlar anlarun meseli fuka' bardağı gibidir. Nice kim tolu ola ağzında dudağında öperler. Çün boş ola yire bıragurlar. (Kadı Fadlullah, 1539, s, 44-45)

Kuş yuvasın yıkmak ile hükümdar tahtın harab eylemenün farkı yoktur. (Kadı Fadlullah, 1539, s, 49)

Kim ki güzel söz işitse mülayim olur. (Kadı Fadlullah, 1539, s, 54)

Ay aydınyla göğe ağılmaz ve örümcek ağıyla geyik dutulmaz. (Kadı Fadlullah, 1539, s, 59)

Ateş kış meyvesidir. (Kadı Fadlullah, 1539, s, 60)

Uyku ölümün kardeşidir. (Kadı Fadlullah, 1539, s, 70)

Kerim kişi özü affedendir. (Kadı Fadlullah, 1539, s, 75)

Dostluk ve düşmanlık atalardan mirastır. (Kadı Fadlullah, 1539, s, 90)

Kuş nasıl iki kanadıyla uçarsa insanda himmetle uçar. (Kadı Fadlullah, 1539, s, 90)

Malın hayırlısı insanın istifade ettiğiidir. (Kadı Fadlullah, 1539, s, 94)

Hainler korkaktır. (Kadı Fadlullah, 1539, s, 96)

Serçe ağıyla deve dutulmaz. (Kadı Fadlullah, 1539, s, 147)

Cömert insanlar sayılıdır. (Kadı Fadlullah, 1539, s, 163)

Her kalbin bir penceresi vardır. (Kadı Fadlullah, 1539, s, 164)

Söyleyen kişiye bakma, söylediği şeye bak. (Kadı Fadlullah, 1539, s, 171)

4. SONUÇ

Düstûrû'l-Mülk Vezirû'l-Melik'te atasözlerinin -eserin hacmi göz önünde bulundurulduğunda- kullanımının yoğun olduğu görülmektedir. Eserde bulunan atasözleri ve özlü sözler söz içinde gerektiğinde söylenmiştir. Belli bir sebeple kullanılan bu sözler anlama belirginlik ve güç katmıştır. Eserde kullanılan atasözlerinin mensur bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Atasözlerinde ortak konuşma dili kullanılmıştır. Cümleler kısa, kesin ve açıktır. Düşünce yalın bir şekilde aktarılmıştır. Eserde kullanılan atasözlerinin ve özlü sözlerin çoğunda geniş zaman ekinin olumlu ve olumsuz şekilleri kullanılmıştır. Metin içinde kullanılan atasözleri genellikle bir veya iki cümleden oluşmaktadır.

Düstûrû'l-Mülk Vezirû'l-Melik'te kullanılan atasözleri ve özlü sözler XVI. yüzyıl Osmanlı halk kültürü hakkında ipuçları verecek önemli tarihi ve edebi kaynaklardır. Bu bağlamda Düstûrû'l-Mülk Vezirû'l-Melik, edebiyatçılar ve folklor araştırmacıları tarafından karşılaştırılmalı olarak incelenmesi gereken önemli bir eserdir.

KAYNAKÇA

ALTAY, A. (2011)“XVI. Yüzyıl Osmanlı Dünyasında Bir İntihâl Örneği: Düstûrü’l-Mülk Vezîrü’l-Melik İle Şeyhoğlu’nun Marzûban-Nâme Tercümesi Arasındaki Olağan Dışı Benzerliğin Analizi/XVI. Century Otoman World Example of A Plagiarism: The Analysis of the Unusual Similarity Between Düstûrü’l-Mülk Vezîrü’l-Melik and Marzûban-Nâme Translated by Şeyhoğlu”, **TURKİSH STUDİES – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Volume 6/2 Spring 2011, www.turkishstudies.net, p. 177-186.

ALTAY, A. (2008) **Düstûrü’l-Mülk Vezîrü’l-Melik: Metin ve Değerlendirme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

ARTUN, E. (2004). **Türk Halk Edebiyatına Giriş**, Remzi Kitabevi, İstanbul.

BARS, M. E. (2008) “Atasözleri ve Köroğlu Destanı’nda Bazı Kullanımları” **TURKİSH STUDİES – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Volume 3/4 Summer, www.turkishstudies.net, p. 212-223.

BORATAV, P. N. (1999) **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Gerçek Yayınları, İstanbul.

DENİZ, G. (1999) “Son Dönem Bir Osmanlı Aydını Bursalı Mehmed Tahir Bey ve “Siyasete yönelik İslami Eserler” adlı Risalesi”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, Cilt XII, Sayı 1, Ankara, s.58-64.

Kadı Fadlullah, (H.946/M.1539) **Düstûrü’l-Mülk Vezîrü’l-Melik**, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No: 4959, İstanbul.

OY, A. (1991) “Atasözü” **T.D.V.İ.A.**, Cilt 4, T.D.V. Yayınları, İstanbul, s. 44-46

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, (1988) TDK Yayınları, Ankara.